

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

Araştırma Makalesi/ Research Article, Aralık 2022, 6/2, 55-74.

Geliş Tarihi: 14.11.2022

Kabul Tarihi: 13.12.2022

Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisadî Yaşamın İtikadî Temeli

A. Sevde ÖZDAL, Fatih İBİŞ

Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kalam ve İslam Mezhepleri Tarihi

Postgraduate, Pamukkale University, Islamic Sciences Institute, Department of Basic Islamic Sciences

Assoc. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Kalam and History of Islamic Sects

Denizli, Türkiye

ozdalsevde@gmail.com, 0000-0002-2295-5479

fatihibis@pau.edu.tr, 0000-0003-4269-3012

Öz

İktisat, ekonomiye dair analizlerini metafizik kavramlardan arınmış bir şekilde piyasa üzerinden oluşturur. Günümüzde iktisat düşünürlerinin metafizik alandan etkilenmemesinin bir sebebi; ilahiyat alanının kendi alanları gibi bir bilim dalı olmamasıdır. Nitekim dinî ilimler bu dünya ile öteki dünya arasındaki diyalektikle manevî hayatımızı şekillendirirken iktisat bu dünyadaki yaşamımızı etkileyen maddi hayatın verilerini işlemektedir. Bu iki ayrı uç olarak görülen alanlar, son yıllarda bir araya getirilerek çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışma da esasen “Fiyatları belirleyen Allah’tır.” hadisi ile iktisadî hayat arasındaki farklı perspektif durumuna odaklanmaktadır. İslam hukuku, hadis ve tasavvuf gibi ilimlerin de içeriğinde iktisadî meseleler bulunmakla birlikte kelâm ilmi irade, kulların fiilleri ve kader bağlamında konuyu metafizik bir zemine çekerek değerlendirmeye çalışır. Kelâmda fiyatlar meselesi daha ziyade Eş’arîlik ve Mu’tezile ekolleri arasında tartışılmalı bir konu olarak dikkat çeker. Hanefî-Matürîdî gelenekte konunun pek gündeme gelmediği görülmektedir. Bu bakımdan çalışma Eş’arîlerden Bâkılânî, İbn Fûrek, Cüveynî, Âmidî, Teftâzânî ve Cürçânî ile Mu’tezilî âlimlerden Kâdî Abdülcebâr’ın konuya ilişkin görüşleri üzerinden şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İktisat, Din, Fiyat, Narh, Eş’arî, Mu’tezile.

The Theological Basis of Economic Life in The Context of Prices

Abstract

Economics creates its analysis of the economy through the markets, free from metaphysical concepts. One of the reasons why today's economic thinkers are not affected by the metaphysical field; Theology is not a branch of science. As a matter of fact, religious sciences shape our spiritual life by establishing the connection between this life and the next afterlife, on the other hand, Economics processes data from material life in this world. These subjects, which are seen as two separate topics, have been brought together in recent years and become a subject for studies. So this study of ours will proceed following the point of view of the Hadith of The Messenger of Allah (Peace Be Upon Him): "Indeed, Allah is the One who determines the prices." Although there are economic issues in the content of Islamic sciences such as Islamic law, hadith and mysticism, the science of Kalam (The Words of Allah) evaluates the subject under the headings such as will, accident, fate and actions of servants.

Keywords: Kalam, Economy, Religion, Price, Price Control, Ash'arî, Mu'tazila.

الأساس العقائدي للحياة الاقتصادية على وجه الخصوص فيما يتعلق بالأسعار

يتشكل علم التحليل الاقتصادي من خلال دراسة وتحليل الأسواق من دون التطرق إلى المفاهيم الميتافيزيقية. أحد أسباب عدم تأثر المفكرين الاقتصاديين اليوم بالمفاهيم الميتافيزيقية وعلمها هو عدم إعتبار علم الأديان فرعا أساسيا من الفروع العلمية المتخذة. ففي واقع الأمر، بينما تشكل العلوم الدينية حياتنا المعنوية الروحية من خلال إقامة صلة ما بين دنيانا هذه والحياة الآخرة، فإن علم الاقتصاد يعالج حياتنا المادية دنيويا. فعلى الرغم من أن هذين المجالين يبدوان كأنهما نقيضين مختلفين، إلا أنهما أصبحا موضوعا موحدًا للدراسات في السنوات الأخيرة. ففي مقالتنا هذه ننظر إلى وجهة نظر حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الله هو المسعر." [صحيح] - [رواه أبو داود والترمذي وابن ماجه وأحمد] فبالإضافة إلى العلوم الإسلامية - من علم الحديث وحقوق الإسلام والتصوف وغيرها من العلوم الدينية الشاملة - تأخذ العلوم الاقتصادية أيضا مكانا قيما فيها لا بأس به، فإن علم الكلام (كلام الله عز وجل) يقيم ويدارس مواضيع مهمة مثل الإرادة والحوادث والقدر وأفعال العباد كافة.

الكلمات المفتاحية: الكلام، الاقتصاد، الدين، سعر، الأشعرية، لمعتزلة.

Düşünceni odakladığında doğru yolu bulursun ve yanlışlıkların çoğunun mânâları lafızlardan çıkarmak isteyen kişilerin sapkınlığından kaynaklandığını kesin olarak bilirsin.

-Ebu Hâmid el-Gazzâlî-

GİRİŞ

Din ve iktisat alanının birlikte işlenmesi yakın zamanın araştırma konularından biridir. Gerek İslam gerekse diğer dinlerin hayatın bir gerçeği olması hasebiyle iktisatla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgili oldukları görülür. Kelâm ilminin¹ konuları içinde doğrudan yer almayan iktisadî meseleler dolaylı olarak kelâmın inceleme alanına dahil olmuştur. Kelâm ilminin başlıklarına bakıldığında; “kulların fiilleri” (ef’âl-i ‘ibâd) bahsinin, mütekellimler arasında farklı görüşlerin oluşmasına neden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Allah ve kul arasındaki ilişkinin keyfiyeti ve içeriği birçok kelâmî mevzunun temelini oluşturmaktadır. İrade, kader, istitaat, kesb ve rızık gibi başlıklar altında her mezhep temsil ettiği anlam ve değer dünyası üzerinden bu kavramları tanımlamaya çalışmıştır. Bu çalışma da esas itibarıyla belirtilen çerçeve içinde kelâmın iktisatla olan bağlantısı üzerinde durmayı ve özellikle “Fiyatlandırılan, fiyatları belirleyen Allah’tır.”² hadisine dayalı olarak gelenekte ortaya çıkan narh tasavvurunun değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Günümüzde iktisadî meselelerin İslâmî ilimler içindeki yerine bakıldığında kelâmda bu meselelerin işleme oranının İslam hukuku, hadis ve tasavvuf gibi disiplinlere oranla daha düşük olduğu görülmektedir.

1. İktisadî Süreçte Fiyat

Üretim ilişkilerini inceleyen bir bilim³ olan İktisat kelimesi kökü itibarıyla Arapça olup “ekonomi” ve “tutum” (tutumluluk) manasına gelmektedir.⁴ Ekonomi ise kökü itibarıyla Yunanca olup “bireylerin ve toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılayabilecek alışveriş yöntemlerini araştırarak sosyal bilim” olarak tanımlanmıştır.⁵ Ekonomi, Yunancada “oikonomia: ev yönetimi, idaresi” olarak karşılık bulur. Kelime “ev, hane halkı” demek olan “oikia” ile “yönetim” manasına gelen “nomos” sözcüğünden oluşmaktadır.⁶ Ev idaresi zamanla gelişerek iktisat alanına dönüşmüştür. Bu etimolojik yaklaşımla iktisat esasında sosyal faaliyetleri kapsayarak bireylerin yapmış olduğu harcamalarda tasarruflu olmanın yöntemleri üzerine incelemeler yapan bir alandır.

Ekonomi ile ilgili sistematik bir düzen oluşturulmuş olmasa da ekonomik sorunlar üzerine Sokrates, Xenophon ve Aristoteles gibi antik dönem Yunan filozoflarının bazı düşünceleri olduğu görülür. Orta çağ’da da bazı din adamlarının ve düşünürlerin ekonomi ile ilgili görüşleri olmakla birlikte kilise baskısından dolayı bu kimselerin de ekonomiye dair görüşleri sistematik ve kapsamlı bir şekilde aktarılmış

¹ İlimlerin konularına göre içerik kazandığı düşünüldüğünde makalenin konu içeriği aslında kelâmın konu tanımıyla doğrudan irtibatlıdır:

"علم يبحث فيه عن ذات الله وصفاته وأحوال الممكنات من المبدأ والمعاد على قانون الإسلام"

Konu/mevzu tanımı gereği Kelâm, *mebde* (başlangıç-yaratılış) ve *meâd* (son-ahiret) hakkında düşünmesinin yanında ontolojik anlamda *mümkînâtın halleri* üzerine de düşünmek durumundadır. Mümkînât, asli konuların açıklanmasında kelama yardımcı olan “vesâil” olarak adlandırılan konular bütünüdür. Kelâm ilminin “mümkînâtın halleri” ile kastının şu olduğu söylenebilir: kulun *nerede olduğunun* bilgisi aracılığıyla *nereden gelip nereye gideceğinin* bilgisini sunmak. Nitekim kelâm açısından dünya hayattaki yaşamsal faaliyetimiz; *mebde* ve *mead* arasındaki *meaş* üzerine “İslam kanunu üzerine” konuşabilmek ancak bu yolla mümkün hale gelmektedir. Fatih İbiş, “Bir Felsefi Kelâm Klasiği Olarak Şerhu’l-Makâsîd”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 396.

² Ebû İsâ Tirmizî, *Câmiu’l-Kebîr* (Beyrut: Daru’l-Ğarb el-İslâmî, 1996), “Büyü”, 73 (No. 1314).

³ Orhan Hançerlioğlu, *Ticaret Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 133.

⁴ *Türkçe Sözlük*, “İktisat”, (Ankara: TDK Yayınları, 2011).

⁵ Mustafa Özel, “Ekonomi”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Basın, 1990), 1/361.

⁶ Mehmet Nuri Güler, “Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Bilimi’nin Adlandırılma Problematikliği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/4 (2005), 379.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

değildir. XVII. ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde ise karşımıza merkantilistler ve fizyokratlar adlandırılmasıyla iki grup çıkar. Bu gruplar birbirinden farklı olup öne sürdükleri görüşler her ne kadar bilim öncesinin düşünceleri olarak ele alınsa da ekonominin bilim sayılmasında belirli etkilerinin olduğu hesaba katılmalıdır. Nitekim merkantilistler Rönesans döneminden hareketle pozitif bilimlerin katkısıyla din ve ahlak merkezli bir ekonomi anlayışından uzaklaşarak hakim otoritenin zenginleşmesi adına tekliflerde bulunmuşlardır.⁷ Fizyokratlar ise Tanrı'nın kanunu olan doğal düzen üzerinden bazı düşünceler geliştirmişlerdir. Fizyokratlar tarımı önemsemiş ve ferdî çıkar üzerine kurulu bir sistemle, devletin ekonomideki hâkimiyetini sarsmayı hedefleyerek "*laisser faire/bırakınız yapsınlar*" mottosu ile ilerlemişlerdir.⁸

Bahsedilen merkantilist ve fizyokratlara karşı bir görüşle iktisadın kurucuları olarak anılanlar ise klasik iktisatçılardır. Bu dönemin öncü ismi Adam Smith'tir. Smith, üretimin gücünde emeğin önemine vurgu yaparak bir milletin zenginleşmesinin temelini açıklamıştır. Smith, *Milletlerin Zenginliği* isimli eserinde devletin özel sektörden ârî olmasını gerekli görmüştür. İlerleyen süreçte klasik iktisatçıların metoduna eleştiriler getiren 'tarihçi okul' oluşmuştur. Bu okula göre klasik iktisatçıların benimsemiş olduğu tümdengelim metodu, iktisadî bir yorum için yeterli değildir. Nitekim belli bir yerin ekonomik durumu göz önüne alınıp diğer milletlerin de aynı analize tabi tutularak bir sonuca varılması, onlar için eleştiri konusudur. Tarihçi okul, klasik iktisatçılara karşı tarihsel sürecin ayrıntılı olarak araştırılması gerektiğini benimsemiştir.⁹ Kısmen aktarıldığı üzere bu süreçte çeşitli düşünce hareketleri ile iktisadî hayatın geçirdiği evrelere değinilmiştir. İktisadın bir bilim olarak anılmasının sebebi bir bakıma tarihçi okulun yöntem üzerine yapmış olduğu eleştirilerdir. İktisat konuları kapsamlı olduğu için çalışmamızda yalnızca iktisadî konuların bir kısmına yer verilmiştir.

İktisadın tarihsel gelişimine göz atıldığında muayyen bir başlangıç tarihine rastlamak zordur. Ancak iktisadın başlangıç tarihi olarak kabul edilen üç ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Adam Smith'in yayımladığı *Milletlerin Zenginliği* isimli eserinin getirmiş olduğu yankı ile 1776 yılıdır. İkinci olarak William Cunningham'ın *İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi* eserinin yayımlandığı 1882 yılı iktisadın başlangıç tarihi olarak gösterilmektedir. Harvard Üniversitesinde Sir William James Ashley adına dünyada ilk kez 1892 yılında iktisat kürsüsünün kurulması iktisadın başlangıç tarihi olarak kabul edilen üçüncü görüştür.¹⁰

Adam Smith'in düşüncelerinden bahsetmek gerekirse onun hedeflemiş olduğu ekonomik düzende toplumsal refah ön plandadır. Bu yüzden Adam Smith kişisel çıkarlarla toplumsal çıkarların birbiriyle uyumlu olması konusunda "görünmez el" (*invisible hand*) dinamiğini ortaya atar. Aynı zamanda bir ahlak profesörü olan Smith sadece çıkar üzerine kurulan bir toplumun sonunda acımasız bir ortama doğru gideceğini düşünür. Ona göre ekonomiyi düzene koyabilmek için piyasada rekabet ortamının hazır bulunması gerekir. Böylelikle Smith piyasada toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak, kendi kendini domine edebilecek bir sistemin temellerini atmış olur. Dolayısıyla o piyasaya dışarıdan görünür ellerin müdahalesini reddederek serbest ve rekabetçi piyasanın kendi haline bırakılmasını savunur. Örneğin tüketiciler üreticilerden kaban üretmelerini ister ve ayakkabı üretimi duraksarsa kabanların fiyatları talebe

⁷ Besim Üstünel, *Ekonominin Temelleri* (İstanbul: Dünya Kitapları, 2003), 85.

⁸ Mustafa Özel, "Fizyokratlar", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Mustafa Armağan vd. (İstanbul: Risale Basın, 1990), 2/69.

⁹ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 94.

¹⁰ Erdem Selman Develi, "İktisat Tarihinde Yöntem Kayması: Yeni İktisat Tarihi Akımına Eleştirel Bir Bakış", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 7 (2022), 742.

göre artış gösterir. Buna mukabil kabanlara olan yoğun ilgi, ayakkabıların fiyatlarında düşüşe neden olur. Bu sebeple kişisel çıkar ile denge sağlanmış olur. Böylece ayakkabı sektörü, işçileri ile yollarını ayıracak ve onlar da yoğun ilgi gösterilen kaban üreten tekstil sektörüne geçiş yapacaklardır. Ancak bu durum piyasada farklı bir denge profili meydana getirecek, bu sefer de piyasada kaban fiyatları düşme eğilimi gösterirken ayakkabı fiyatları artmaya başlayacaktır. Bu düzen Adam Smith'in kendi döneminde geçerliliğini koruma fırsatı bulmuşsa da günümüzde piyasa daha farklı etkiler altında yoluna devam etmektedir.¹¹

Konuyu bu noktada teolojik bir zemine çekecek olursak Adam Smith'in isimlendirmesiyle iktisatçıların *görünmez eliyle* kalamcılarının görünmez el olarak belirledikleri Tanrı arasında bir ilişki kurmak mümkün müdür? 'Fiyatların belirleyicisinin Allah' olduğunu ifade eden hadise kıyasla iktisat biliminde fiyatları belirleyen kimdir/nedir diye sorulduğunda cevap 'fiyatların belirleyicisi piyasadır, fiyat arz ve talep doğrultusunda açığa çıkar' olacaktır. Alım-satım mahalli olarak belirlenen piyasanın fiziki ortamı olduğu gibi e-piyasa şeklinde sanal ortamı da bulunur. Pazarın kültür, din, politika vb. yapılarla olan ilişkisi dinamik kılınarak piyasaya hareketlilik ve canlılık kazandırılır. Karşılıklı var olan etkileşim haliyle piyasada sürekli bir devingenlik hakimdir.¹²

Satıcı-alıcı arasındaki alışveriş arz ve talep doğrultusunda, kimi zaman fiyatla pozitif veya negatif orantı kurabilmektedir. Nitekim talep belirli bir zaman içinde gün, hafta ve ay fark etmeksizin bir malın değişen fiyatlarına karşılık tüketicide oluşan isteğin malı satın alma gücüyle birleşmesidir. Kısaca talep bir malın kişide alma isteği uyandırmasıyla birlikte ödemesini de aynı şekilde gerçekleştirebildiği durumdur. Peki talep fiyata nasıl etki etmektedir? Tüm faktörler sabit iken (iktisatçılar bu sisteme *ceteris paribus* derler) bir malın fiyatı ne kadar düşük ise tüketici o denli o mala karşı talepte bulunacaktır. Dolayısıyla bir malın fiyatı düşünce talep artıyorsa; fiyatı artınca da talebin düşmesi gözlemlenir. İktisatçılar bu ters yönlü döngüye *talep yasası* adını vermektedir.¹³ Arz ise üretici ve satıcı ile ilgilidir. Yine belli bir zaman zarfında bir malın farklı fiyatlarına karşılık o malı satmaya meylin olmasıyla beraber üreticinin karşısına çıkacak maliyetlerin de bilinmesidir.¹⁴ Üreticilerin kimi zaman fazla mal üretmesi fiyatların yükselmesiyle; az mal üretmesi ise fiyatların düşmesiyle alakalı olup aradaki negatif/ters orantı *arz yasası* olarak kabul edilir.¹⁵ Piyasadaki bu inişli çıkışlı gösterinin başrollerini aileler (household), firmalar, kurumlar ve devlet duruma göre kendi aralarında paylaşırlar.¹⁶

Fiyat bahsini değerlendiren iktisatçılar aynı zamanda değer kavramına da yoğunlaşarak ikisi arasında ayırım yapmayı tercih ederler. Ancak klasik iktisatçılara kadar fiyat ve değer aynı manaları içeren kavramlar olarak ele alınır. Değer, daha ziyade fayda içeren bir kavram olarak kullanılmıştır.¹⁷ İlerleyen kısımlarda Mu'tezilî mütekelimlerden Kâdî Abdülcebâr'ın (ö. 415/1025) fiyat tanımında yaptığı ayırım bu noktada kendini gösterecektir. Bu noktada iktisatçıların anahtar kavramlarından olan fiyat, değer ve

¹¹ Robert L. Heilbroner, *İktisat Düşünürleri*, çev. Ali Tartanoğlu (Ankara: Dost Kitabevi, 2019), 51-52.

¹² Aliakbar Jafari, "Sosyal Adalet, Tüketici Refahı ve Sürdürülebilir Piyasa Geliştirimi", çev. Özlem Sandıkçı Tekdoğan, *İslam İktisadı ve Piyasa*, ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 55.

¹³ İlker Parasız, *İktisada Giriş* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2014), 47-48.

¹⁴ Yüksel Ülken, *Fiyat Teorisi* (İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1973), 1/20.

¹⁵ Parasız, *İktisada Giriş*, 54.

¹⁶ Ekrem Erdem, "Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği", *İslam İktisadı ve Piyasa*, ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 5.

¹⁷ Mustafa Gözen, "Değer ve Değerlendirme Hakkında Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 22/2 (2019), 377.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

fiyat kontrolü gibi terimlerin ileride narh, rızık gibi kavramlar üzerinden yapılacak olan din eksenli iktisat tahlilinin anlaşılması adına faydalı olacağını düşünüyoruz:

Fiyat: Paha, değer, semen, bedel manalarına gelir. Bir mal ya da hizmete karşılık verilmesi gereken miktar olduğu gibi malın ya da hizmetin mübadele değerinin para karşılığı olup aynı zamanda mal ya da hizmetin birbirine olan nispetidir. Eski dönemlerde malların fiyatları diğer mallara nispetle belirlenmekteydi ki buna *nisbi fiyat* adı verilir. Aslında bu takas yoluyla oluşan bir alışveriştir. Bir diğer fiyat çeşidi *mutlak/gerçek fiyattır*. Bu fiyat çeşidine göre malların fiyatları para cinsinden hesaplanarak elde edilir. Fiyatların belirlenimi iktisadî gruplara göre ilk başta arz/maliyet üzerinden olup daha sonra talep/fayda gözetilerek oluşturulmuştur. Son olarak ise A. Marshall tarafından arz ve talep ikilisi birlikte ele alınmıştır.¹⁸ Bir malın değeri o malın gerçek fiyatı değildir. Çünkü bir mal herkesin gözünde aynı değerde olmayabilir. Kimi alıcı o mala kıymet verirken kimileri de vermeyebilir.¹⁹

Değer: Birçok alanda kullanılması nedeniyle önem arz eden değer, ekonomi kavramı olarak herhangi bir malın değişim (mübadale) değerini ifade eder.²⁰ Ekonomi açısından değeri üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür. İlki, bir malın değeri ancak onun üretiminde harcanan emek ile belirlenmesi anlayışını benimseyen “Emek-Değer Teorisi”dir. İkinci olarak “Marjinal Değer Teorisi” gösterilir ki marjinal fayda, değeri temsil eder. Sonuncusu ise değer, üretim faktörlerine bakarak açıklandığı “Üretim Maliyeti Teorisi”dir.²¹

Fiyat Kontrolü: Fiyatların artış ve düşüşüne bağlı olarak diğer bir kavramımız sınır koymaktır. Fiyatlara sınır koymak iktisat için piyasanın üzerine aldığı bir görevdir. Tüketicilerin zor duruma düşmelerini önlemek adına fiyat kontrolleri adı altında çalışmalar yapılır. Bu çalışma devletin eliyle gerçekleşmektedir. Böylelikle devlet, arz ve talep doğrultusunda gerçekleşen fiyata gerektiğinde müdahale edebilmektedir. Bir malın en yüksek fiyatını fiyat kontrolü adı altında devletin belirlemesine *fiyat tavanı* denir. Maalesef ki her ne kadar dürüst satıcılar bulunsa da nihayetinde yasal olanın dışında gayrimeşru bir şekilde belirlenen fiyatların etkisiyle karaborsa (ihtikar) ortaya çıkar. Ekonominin gelişmesine engel olan karaborsaya karşı devlet tarafından fiyat kontrolü yapılır. Günümüzde de enflasyonla karşılaşınca tüketicinin yararına olması adına gıda, konut, yakıt ve ilaç gibi ürünlerin fiyatlarındaki yükselişler için devlet fiyat kontrolünü tercih edebilir.²²

Fiyat kontrolü sadece pahalılığı önlemek için uygulanmamaktadır. Fiyat kontrolü, tüketiciyi koruduğu gibi kimi zaman üreticiyi de korumayı amaçlar. İşçilerin korunmasını sağlayan kurallar, köylülerin ürünleri için yapılan politikalar gibi fiyat kontrolü çalışmaları üreticiyi korumaya yöneliktir.²³

Her ne kadar fiyat kontrolleri ile ekonomideki denge sağlanmaya çalışılsa da ekonominin niteliği pek çok sebebe dayalı olarak inişli çıkışlı bir seyir izler ve bu etki nicelik olarak da hayatımıza yansır. Bunların bazısı tabii bazısı gayritabiî oluşumlardan kaynaklanır. İnsanın nereden geldiği, nerede bulunduğu ve nereye gittiği sorularına karşılık aynı şekilde üretici de malı için bu soruları sorma gereği hisseder. Öyle ki üretimin nerede yapılacağı, nereye taşınacağı, tüketimin nerede ve nasıl gerçekleşeceği

¹⁸ M. Hanifi Aslan, “Fiyat”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Mustafa Armağan vd. (İstanbul: Risale Basın, 1990), 2/59-60-61.

¹⁹ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 44.

²⁰ İsmail Kılhoğlu, “Değer”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Mustafa Armağan vd. (İstanbul: Risale Basın, 1990), 1/305.

²¹ Gözen, “Değer ve Değerlendirme Hakkında Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma”, 377.

²² Parasız, *İktisada Giriş*, 68-69.

²³ Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 347.

gibi sorulara cevaplar aranır. Nitekim bir tarım ürününün kendi iklimine ait yerde üretilmesi üretici ve tüketici açısından önemlidir. Ekonominin niteliği çevre, teknoloji, devrimler, siyaset gibi düzenlerin niteliğine göre değişiklik gösterir. Fiyatlardaki iniş çıkışlar, belli sebep-sonuç ilişkisi içerisinde cereyan eder.

2. İslam İktisadı Temelinde Narh Meselesi

Esas itibarıyla iktisat kavramı “amelde itidal” demek olup, kişinin orta yola yönelmesi gerektiğini vurgular. Aksi taktirde yöneldiği şeyin bilgisinden bîhaber kişi için ikilem yaşamak muhtemeldir. Böyle bir kimse itidalden uzak bir şekilde ya ifrat ya da tefrit halinde yaşar. Ancak burada kastedilen şey ekonomik açıdan ifrat ve tefrite karşı tutumlu olmaktır. İktisadî, ekonomik yaşam için de bu mana sabit olup kişiden tutumlu olması beklenir.²⁴ Nitekim dinî iktisat da bu maksatla örtüşen bir yapı içindedir. Kur’an iman sahiplerinden maddî ve manevî dengeyi korumasını ister. Öyle ki insanlar arası alışveriş ahlakî önemsenmekle birlikte, ayette Allah kendisiyle de bir ticaretin söz konusu olduğunu bildirir: “*Ey iman edenler! Size öyle bir ticaret göstereyim mi ki sizleri elîm bir azaptan kurtarır.*”²⁵

İktisat sosyal bir alan olması nedeniyle birey ve bireyler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan olguların işlenmesini ifade eder. İnsan-insan, insan-çevre ve insan-firmalar, kurumlar arası ilişkiler gibi. Bu da iktisadın yatay bir düzlemde ele alındığını gösterir. İnsanların üretici ve tüketici konumu kendi aralarındaki etkileşimle devam ettirilmektedir. Bunun ilahî boyuta taşınmasını sağlamak, yatay ilişkiye dikey bir bakış açısı eklemek, dinî bir yorum katmayı gerektirir. İktisadî terminolojiyle ifade edilecek olursa insanlar arasındaki yatay alışverişe mikro sistem denilebilir. Mikro sistemdeki hareket ise kaplam olarak da genişleyen dikey bir makro sistem sayesinde mümkün olmaktadır. Nitekim Allah’ın ayette kendisiyle bir ticarete davet etmesi dikey ve makroyu bize ilahî çerçevede göstermektedir.

İktisat biliminin piyasaya bakışına karşılık İslam’da *piyasa*, temelde Yaraticının rızıklandırma mekanizması olarak kabul edilir.²⁶ Bireysellikten ziyade toplumsal yardımlaşmayı gözeterek iktisadî bir denge oluşturulur. Dolayısıyla iktisat dinî yaşam için bir araç konumunda sayılıp amaç değildir. Ekonomik durumu dinî yönden ya da farklı yönlerden ele almak mümkün olmakla birlikte ayırt etmek zordur. Nitekim maddî olarak sayılabilecek iklim, coğrafya, savaş, göç ve belli başlı tabi zenginlikler idarenin de etkisiyle ekonomik durumu yakından ilgilendirir. Ancak maddî faktörlerin de manevî alt yapısının olduğu düşüncesine sahip olanlar her türlü etkileşimde dinî yorumun olduğunu savunurlar.²⁷ Piyasayı şekillendiren bu maddî faktörler dinî iktisat açısından manevî/ilahî etkiden ayrı kabul edilmemektedir.

Ayrıca İslam iktisadı daha önce sayılan iktisadî gruplardan farklı olarak dinî-ahlakî birlikteliği sağlamayı hedeflemektedir. “*Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu da göstermedik mi?*”²⁸ meâlindeki âyet bize bireyin iyiliğe ve kötülüğe meyiletme konusunda hür bırakıldığını gösterir. İktisadın mikro kısmını İslamî ölçüde değerlendirirsek içsel meyillerimizi de mikro olarak kabul ederiz. Batılı mikro iktisat

²⁴ Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat* (İstanbul: Türdav, ts.), "Ekonomi", 133.

²⁵ Es-Saf 61/10.

²⁶ Erdem, “Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği”, 20.

²⁷ Ömer Demir, *Din Ekonomisi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 29-30.

²⁸ el-Beled 90/10.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

doğrudan kişinin isteklerini elde etmesine yöneldiği için insan *homo economicus* olarak ele alınır. Oysa İslami mikro iktisat içinde tutumluluk esas alınmış, israf ve cimrilik gibi haller de reddedilmiştir.²⁹

İslam iktisadî ahlakî yapının serbest piyasa üzerinde inşa edilebileceğini savunur. Serbest piyasaya karşılık teknelci piyasa anlayışı da ekonomik hayatın içerisinde bir takım nedenler sonucu ortaya çıkmaktadır. Teknelci piyasa anlayışından hareketle karaborsacılığın önlenmesi adına devlet tarafından fiyat kontrolü çalışmaları yapılmaktadır. Daha önce iktisatta fiyatların kontrolü olarak ele aldığımız kısmı bu sefer dinî perspektifle ele almamız ilgili hadisi anlamlandırabilmek için gereklidir. Bu sebeple fiyatların kontrolünü/narhı tanımlayıp hadisten hareketle Medine'deki mevcut durumdan ve fiyat kontrolüne iten sebeplerden bahsetmemiz açıklayıcı olacaktır.

Narh kelimesi köken itibarıyla Farsçada *nirh* olup "fiyat, kıymet" manasına gelir. Arapça'da ise *si'r* olarak karşılık bulur. Fıkî bir terim olarak narh kamu yararı gözetilerek malların fiyatlarının belirlenmiş olan sınırı aşmaması adına uygulanan resmi bir fiyat oluşturarak ekonomiyi kontrol altına almak demektir.³⁰

Narh esasında fıkî alanı içinde işlenen bir konudur. Narhı destekleyenler olduğu gibi reddederek haram sayanlar da olmuştur. Özellikle karaborsacılık gibi usulsüzlüklerin oluşmasını önlemek amacıyla narhın uygulanmasına izin verilmiştir. Örneğin Hanefilere göre artışlara tek çare olarak narhın uygulanması caizdir. Hukuk narhın uygulanmasında belirli şartların oluşması gerektiğini belirtir. Öncelikli olarak aşırı yüksek fiyatlandırma yapılması, fiyatları artan mallara karşı ihtiyacın artması, devletin narhtan başka durumu düzelterek yöntem görememesi, spekülasyonun olması, ucuza elde ettiği malı pahalıya satan üretici/satıcıların varlığı gibi sebepler narhı uygulamak üzere devleti harekete geçirir.³¹

Rivayetlere göre Medine'de oluşan kıtlık sonucu insanlar, Hz. Peygamber'den aşırı artan fiyatlara karşı sınır koymasını istemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber bu talebe karşılık üretici/satıcılara haksızlık olacağını düşünerek narh koyanın, rızıklandırmanın Allah olduğunu ifade etmiştir.³² Hz. Peygamber arzın talebe yetişemediği, gıda konusunda kıtlık çekildiği mevcut durumda fiyatlara sınır koymayı uygun görmemiş ancak tam olarak uygulanmasına da yasak koymamıştır.³³ Siyer kaynakları yine bize Hz. Peygamber'in ticaretle uğraştığı bilgisini verir. Bu da Hz. Peygamber'in piyasaya, ticaret ortamına yatkınlığını göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ürünlerin piyasa fiyatlarının durumunu ekonominin doğal akışında görmesi ona güvendiğini de gösterir.³⁴ Ayrıca bu hadisin ithal olan malların (buğday gibi) kapsamında geçerli olduğu söylenir. Nitekim belirtilen dönemde, Hz. Peygamber'den fiyatlarının tespiti istenen mallar ithal edilmekteydi. O süreçte belirlenen bir fiyat ne yazık ki ithalatın sonlanmasına, malların azalmasına ve karaborsaya sebep olabilirdi. Bunların farkında olan Hz. Peygamber'den narh için onay çıkmamıştır.³⁵ Hadisin ithal malları kapsamaması, anlamının genel olmadığını özele tekabül ettiğini göstermektedir. Şayet Hz. Peygamber narh uygulamasını kabul etmiş olsaydı muhtemelen Medine'ye buğday ulaşmayacak ve kıtlık artacaktı.³⁶

²⁹ Asad Zaman, "İslam Ekonomisini Yeniden Tanımlamak", çev. Gülnihal Kafa, ed. Taha Eğri vd. (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 96.

³⁰ Cengiz Kallek, "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/387.

³¹ Kallek, "Narh", 32/388.

³² Tirmizî, "Büyü", 73 (No. 1314). Tirmizî ilgili hadis-i şerifi hasen-sahih olarak aktarmıştır.

³³ Kallek, "Narh", 32/387-388.

³⁴ Erdem, "Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği", 23.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 127.

³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 247.

İslam tarihi incelendiğinde Emevîler dönemiyle birlikte narhın uygulandığı görülürken kurumsallaşması Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.³⁷ Osmanlı devleti için halkın refahı öncelenecek bu sisteme geçiş yapılmıştır. Bir dönem narh sistemine ara verilse de fiyatların aşırı yükselmesi tekrar narhın uygulanmasına sebep olmuştur. Örneğin üretim koşullarının iyi ya da kötü olmasıyla değişkenlik gösterip olumsuz şartlarda yetişen ürünlerde bir eksiklik olacağından narh fiyatları arttırılırken tam tersi genişlemesi halinde de düşürülmüştür. Bu sistemde daima göz önünde bulundurulmuş şartlar arz ve talep doğrultusundadır. Dönem içerisinde akçenin değeri düşerse narh fiyatları yükselir, akçenin değeri arttığında ise azalır.³⁸ Kısaca narh sistemi, fiyatların kontrolü; piyasanın takip edilmesiyle, ürünlerin ve para birimini de dikkate alarak üretici haklarını koruma altına aldığı, karaborsayı da önlemek amacıyla arz ve talep şartlarının tespitine önem veren bir sistemdir. Ayrıca narh uygulamasını yerine getirmeyenlerin cezası da bulunmaktaydı.

Osmanlı devletinde narh uygulamasının yapılmış olması hadisin özel çerçevesi itibarıyla Hz. Peygamberin belirlemiş olduğu sınırı aşmamaktadır. Osmanlı devletinde narh uygulaması Medine'deki sistem gibi ithal mallara uygulanmamaktaydı. Zira ithal mallara narh koyulması piyasada o malın ortadan kalkmasına sebep olabilirdi. Bu açıdan narhın yerli olan mallarda uygulanması daha uygundu. Bahsedilen narh sistemi de yerli mallar için geçerli olan uygulamadır. Ayrıca müdahale edilen piyasa serbest piyasa değil; ihtikâr/karaborsa piyasasıdır. Dolayısıyla süreç içinde narh uygulaması İslamî çerçevede gerçekleşmiştir.³⁹ Osmanlı Devleti belli bir tecrübeden hareketle tarihi gözleterek iktisadî hayata şekil vermiştir. İktisadın, piyasanın hareketlerinden etkilenmesi onun tecrübeye dayalı bir problem çözme usulüne sahip olduğunu da göstermektedir. Olması gereken üzerinde durulmuş, normatif iktisat çalışmasıyla geçmişteki ekonominin neden-sonuç denklemi kontrol edilerek ilerleyiş sağlanmıştır.

3. Kelâm İlminde Fiyatlar Bahsi

Genel anlamda bakıldığında itikadî alanda fiyatların belirlenimi konusunda küllî/makro irade esas alınmıştır. Ancak iktisadın insana ve topluma bakan yönüyle fiyatlarda beşerî etkilerin olduğu da açıktır. Bu noktada mezkur hadis ve hadisin vürûd sebebine göre öncelikle iktisadın doğrudan ilahî iradeye müteallik yönleri olduğunu vurgulamak gerekir. Dolayısıyla insan iradesi dışında ortaya çıkan tabîî durumların ekonomi üzerindeki etkisini görmek ve bunu doğrudan hadiste de belirtildiği üzere metafizik iradeye irca etmek daha doğru olacaktır. Zira hadisin sebep-i vürûdu olarak gösterilen gerekçelerden biri Medine'de yaşanan kıtlık iken, diğeri satışa mevzu emtianın ithal edilmiş olmasıdır. Bir beldenin sahip olduğu coğrafya, o beldeye hakim olan iklim koşulları ister istemez piyasadaki ürünlerin fiyatlarına yansiyacak ve dalgalanmalara neden olacaktır. Bunları Allah'ın iradesi ve kudreti dışında değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu durum o belde zaman zaman kıtlığa neden olabileceği gibi ekonomiyi de kendinden daha iyi coğrafyalara ve iklimlere yönlendireceğinden dışa bağımlı hale getirecektir.

Ekonomiyi etkileyen ve kıtlığa yol açan *tabîî sebeplerden* ilki kuraklıktır. Yağmurun yağmaması neticede arz ve talep dengesini bozmaktadır. Yağmurun yağmaması kadar şiddetli seyreden hava koşulları sebebiyle oluşan seller, taşkınlar da ürünlere zarar verebilmektedir. Ürünlerde kıtlığın oluşması doğal

³⁷ Kallek, "Narh", 32/389.

³⁸ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, 135-136, 156.

³⁹ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, 247.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

olarak fiyatlara yansımaktadır. Ürün azlığı bir taraftan halkın talebini arttırırken bir taraftan da ürünün fiyatını yükseltmektedir.

Ekonomiyi doğrudan etkileyen ve ilahî merkezli açıklamayı zorunlu kılan faktörlerden bir diğeri doğal afetlerdir. Aynı zamanda bir teodise problemi olan doğal afetler iktisadî hayatımızı şekillendirmektedir. Fiziksel kötülük diyebileceğimiz birçok tabii olay mikro ve makro düzeyde üretimi, tarımı ve ticareti olumsuz etkileyecek seviyede olabilir. Sel baskınları, kuraklık ve fırtına gibi insanların kontrolü olmaksızın ortaya çıkan doğa olaylarına karşı önlem alınmadığı takdirde küçük ya da büyük çaplı olumsuzluklarla karşılaşmak mümkündür. Bu anlamda insanların, üretimin nerede yapılacağı, hangi iklim koşullarında uygun olacağını öğrenmesi ve herhangi bir duruma karşı yeterli donanımı sağlaması gerekmektedir. Dinî bir perspektifle doğal afetlerin âdetullahın akışına dahil olduğunu, Allah'ın kudreti ile meydana geldiğini söyleyebiliriz. Doğal afetleri bilim kendi konularına dahil ederek incelerken din doğal afetlerin arkasındaki ilahi güce vurgu yapar. Bu sebeple doğal afetlerin yaşanan coğrafyaya olan etkisi her ne olursa olsun inanan biri tarafından yaratıcı hesaba katılmadan düşünülemez. Dolayısıyla yıkıcı bir fırtınanın tarım faaliyetini durdurması tabii yolla fiyatların yükselmesine sebep olacaktır. Tarım üreticilerinin yaşadığı zorluk fiyatlara, ekonomiye yansımakta olup nihayetinde doğal afet Allah'ın âdeti ile cereyan ettiği için dinî algı, tabii sebepten fiyatların yükselmesini makro kudrete yükleyerek kabullenir. Kimi mütekellimler fâil-i muhtar anlayışından hareketle Allah'ın kendi mülkünde istediği gibi hareket ettiğini söyleyerek tabii olayları ve dolayısıyla fiyatların yükselmesini dinin belirlediğini savunurlar. Örneğin Eş'arî gelenek, çeşitli kötülükleri ve konumuz olan ekonominin kötüleşmesini de Allah'ın kudreti dahilinde değerlendirdiği için insanın etkisini sorgulamayıp ilahî olanı kabul etmiştir. Kimi mütekellimler ise Allah'tan hiçbir kötülüğün sadır olmayacağını dolayısıyla ekonomiyi kötüleştirmeyeceğini ancak yaşanan acıların da varlığını kabul ederek acıların ahirette karşılığının alınacağını belirtmeleri onların da din merkezli hareket ettiklerini göstermektedir. Ancak onların koşullarında insanın faal olduğu da belirtilmektedir. Örneğin doğal afet sebebiyle bir devlet başkanı ürünler için belirlenmiş bir fiyata, narha başvurarak iktisadî hayata yön verebilir. Sonuç itibarıyla din her alanda kendisini göstermek, iktisadî yaşamın da merkezinde olmak durumundadır. Nitekim geçmişten günümüze aktarılan din ve iktisat hakkında birçok düşünce ve uygulama bu ikili arasındaki temasın olduğunu belgelemektedir.

İktisadî bir konu olan fiyatlar bahsi ilginç biçimde bazı kelim kitaplarında yer almıştır. Kelâm âlimleri piyasada değişim gösteren fiyatları genel manada Allah'ın iradesi ve kulların fiilleri bahsi çerçevesinde özelde ise kaza-kader, küllî ve cüzî irade, kesb, rızık gibi başlıklar altında ele almaya çalışmışlardır. Eş'arî ve bazı Mu'tezilî mütekellimler kendi mezhep görüşlerinden hareketle fiyat bahsini ele almış olsalar da esas itibarıyla fiyatları tayin edenin Allah olduğu konusunda hemfikirdirler. İktisadî bir mevzu olarak mütekellimlerin fiyat bahsini eserlerine almaları, Hz. Peygamber'in ilgili hadisi sebebiyledir. Fiyatlarla ilgili hadislerin sıhhati konusunda mezhepler arasındaki değerlendirmeler fiyat bahsini farklı yorumlamayı mümkün kılmıştır.⁴⁰

Fiyatlar meselesinin tüm kelim kitaplarında yer almadığını görüyoruz. Konu daha ziyade bazı Mu'tezilî ve Eş'arî kaynaklarda yer bulmuştur. Konuyu *el-Muğnî* ve *Şerhu'l Usûli'l Hamse* gibi eserlerinde geniş biçimde Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ve İbnü'l-Melâhimî (ö. 536/1141) ele alırken Eş'arî âlimlerden konuyu ele alan isimler Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015), Cüveynî (ö. 478/1085), Âmidî (ö. 631/1233), Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Cürçânî (ö. 816/1413) gibi isimlerdir. Eserlerin

⁴⁰ Arif Yıldırım, "Kelâm Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü", *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 157.

kronolojisine bakıldığında ilk kez fiyatlar bahsini konu eden ismin Bâkılânî olduğu söylenebilir. Tetkik edebildiğimiz kadarıyla garip biçimde bir eser dışında Hanefî-Mâtürîdî kaynakların konuya ilgi duymadıkları ya da ilgi duyacak bir durum oluşmadığı için dâhil olmadıkları anlaşılmaktadır. Tarayabildiğimiz metinler içinde konuya rastladığımız tek kaynak Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin (ö. 593/1197) *Kitâbü usûli'd-dîn* adlı eseridir. Orada da "fiyatlandırmanın Allah tarafından olduğu ve kulların etkisiyle değişmeyeceği" belirtilmiş, Bakara Sûresi'nin 245. âyetindeki "Allah daraltır ve genişletir" ifadesi referans gösterilerek mesele bir satır içinde kısaca değinilmek suretiyle sonlandırılmıştır.⁴¹

3.1. Eş'arîlere Göre Fiyat Tayini

Eş'arî âlimler fiyatlar konusunu kulların fiilleri başlığı altında ele alırlar. Eş'arîlerin kulların fiillerindeki tutumu ne Cebriye gibi mutlak zorunluluktur ne de Mu'tezile gibi kulun mutlak özgürlüğüdür. Bu konuda kul için öne çıkarılan temel kavram "kesb"dir. Buna göre Allah kuluna seçtiği fiili gerçekleştirmesi için kudret verir ve kul fiili kesb eder, kazanır ve sorumluluk yüklenir. 'İstîtaat fiille birlikte' anlayışını benimseyen Eş'arîler Allah'ın kula bahşettiği kudret sayesinde fiilin kesbedildiğini ifade ederler. Hakiki manada hâlık Allah'tır. Kulun vasfı fiili kazanan olmasıdır. Bu ilkeden yola çıkarak kulun kesbi ancak mecaz olarak değerlendirilebilir.⁴² Dolayısıyla bu durumda kul ekonomik hayatını şekillendirirken de Allah'ın yaratması ile kesb etmiş olacaktır. Dinî bir sorunun teorik bir yanıtı olmadığı düşüncesinden hareketle İslam kelâmında da pek çok sorunun cevabı nass tarafından belirlenmektedir. Buna göre Eş'arî âlimler açısından Allah'ın kudreti bütün soruların cevabı olduğu gibi iktisadî meselelerde de aynı cevap geçerli olacaktır.

Bâkılânî *et-Temhîd* adlı eserinde fiyatlar bahsi başlığını açarak diğer âlimlere kıyasla konuyu daha geniş biçimde ele almaktadır. Ona göre fiyatlardaki pahalılık ve ucuzluk kesinlikle Allah tarafından yaratılmaktadır. Bir malın az veya çok olması gibi sebeplerin fiyatları etkilemediğini düşünür. Allah'ın yaratmasıyla arz ve talep oluşur; bir alıcı bir ürünü talep ederken ya da bir satıcı elindeki malı saklayarak fiyata etki etmeyi düşünürken Allah'ın belirlemiş olduğu doğayla hareket etmektedir. Allah'ın bütün canlıların fitratını ürünlere ihtiyaç duyacak şekilde yaratmış olması, canlıların ürünlere talebini gerektirir. Şayet Allah bizlere bu muhtaçlığı yüklememiş olsaydı bizler ürünlere ilgi göstermeyecektik ve böylece fiyatlar artmamış olacaktı.⁴³ Bu düşünceye sahip olan Bâkılânî, insanın tabiatı gereği alışveriş meyline sahip olduğunu, bu tabiatın yaratıcısının Allah olduğunu dolayısıyla fiyatların da ilahi etkiyle belirlendiğini ortaya koyar.

Bâkılânî verdiği örneklerle gündeme getirdiği ilahi etkiyi netleştirmektedir. Sultan/devlet başkanı bir beldenin halkını muhasara altına alsa ve o halkın gıda ihtiyaçlarını kesse kıtlık başlamış olur netice itibarıyla da fiyatlar yükselir. Bu kaniya karşılık Bâkılânî bu gibi durumlarda fiyatların yükselmesinin müsebbibini muhasarayı yapana yüklemeyi mecaz kabul eder. Nitekim devlet başkanının bir halka zulmetmesi, işkence yapması sonucu insanların ölmesi bizi devlet başkanına götürür. Ancak esas öldürme fiilini gerçekleştiren devlet başkanı değildir. Devlet başkanı yalnızca bu durumun oluşmasında Allah'ın

⁴¹ Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, *Kitâbü Usûli'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998), 194.

⁴² Bahsi geçen açıklamalar için bk. Sa'deddîn Teftâzânî, *Kelâm İlminin Maksatları*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 572; Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/244; Fahreddin Râzî, *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe*, çev. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 171; Şehristânî, *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 93.

⁴³ Ebu-Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd* (Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1957), 330.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

zarara uğramayı ve ölmeyi yarattığı bazı faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu nedenle de devlet başkanının fiilinde hakiki anlamda zarara uğratma ve öldürme bulunmaz aksine bu fiiller ona mecaz olarak nispet edilir.⁴⁴

Bâkılânî'nin yukarıdaki paragrafta yer alan cümleleri 'fiyatlardaki pahalılığın kuşatmayı yapan devlet başkanının doğrudan fiili olmasa da dolaylı yoldan gerçekleştirdiği bir fiildir' dememizi gerektirebilir. Ancak buna da bir cevabı bulunmaktadır. Ona göre, sultana mecazın nispet edilmesi dolaylı yoldan fiil işlediği anlamına gelmez. Kuşatma altında kalan insanların fıtratında besinlere olan ihtiyacın olması fiyatları arttırır. Bâkılânî tekrar fıtrat noktası ile fiyatlarda ucuzlama ve pahalılaşmanın Allah tarafından olduğunu aktarır.⁴⁵

Bir diğer Eş'arî âlim İbn Fûrek *Mücerredü Makalât'il-Eş'arî* adlı eserinde fiyatlar hakkında Eş'arî'nin görüşünü aktararak meseleyi açıklamaya çalışır. İbn Fûrek fiyat sorununa insandaki korku ve istek üzerinden değinmeyi tercih eder. Öncelikle Eş'arî'nin görüşüne göre fiyatlardaki artış ve düşüşlerin Allah tarafından kaynaklandığını belirten İbn Fûrek ardından insanın duygu meylini ele almıştır. Ona göre Allah insanların kalplerine mallara karşı istek; ayrıca malların yok olması durumunda da korku yüklemiştir. İstek ve korku dengesi sağlandığında fiyatlarda da bir dengeye ulaşılır. Talep ve korku yoğunluğu olursa fiyatların artması söz konusu iken talep ve korku azlığı fiyatların düşmesini sağlamaktadır. En nihayetinde insana bunu bahşeden sadece Allah olduğu için fiyatlardaki artma ve düşme de O'na dayanmaktadır.⁴⁶

Cüveynî de ismi geçen âlimler gibi fiyatların Allah'ın hükmünde olduğunu belirtir. İnsanın iktisadî meselelere müdahalesi söz konusu değildir. Çünkü kulun tercihinin meydana gelmesi Allah'ın yaratmasıyla olur. Cüveynî, kelâmî bir mesele olarak fiillerin yaratılması temelinde fiyatların oluşumunu ele alır. Kul fiilinin hâlıkıdır diyen Mu'tezilî düşünceye karşı tavrını açıkça belli eder.⁴⁷

Müteâhhirîn dönemi âlimlerinden Âmidî ve Teftâzânî fiyatlar sorununu kulun kesbi doğrultusunda değerlendirirler. Bâkılânî'nin vermiş olduğu sultan örneğini tekrar eden Âmidî bunu Mu'tezilîlerin görüşlerini aktarırken dile getirir. Şayet bir sultan, bir şehrin halkını kuşatıp onlar için gerekli olan mala engel koysa, o halkın talebinin neticesinde fiyatlarda artış görülür. Bu durumda sultanın pahalılığa sebebiyet verdiği söylenir. Ancak bunun aksine sultan, zulümden vazgeçip halkın ihtiyaçlarını karşılarsa, alışveriş imkanı sağlarsa fiyatlarda düşüş gözlemlenir. Bu durumda ise sultan için fiyatları düşürdü denilir. Her iki durumda da sultan fiilin sonucunu üstlenir. Fiyatların artması ya da düşmesi onun yapmış olduğu fiiller sonucunda gerçekleşir. Ancak Âmidî fiyatlar bahsinin son pasajında sultan örneği üzerinden kendi görüşünü aktarmaktadır. Ona göre fiyatlardaki yükselme ve düşme durumunun sultana yüklenerek açıklanması, fiyatlardaki mevcut durumun sultanın yaratmasıyla olduğu anlamına gelmemektedir. Âmidî bu düşüncesini bir örnekle açık kılmaya çalışır. Sultan bir kimsenin insanları yaşattım ya da öldürdüm diyebildiğini ancak yaşatma ve öldürme fiillerinin o kimsenin kudreti dahilinde olmadığını belirtir. İhtilaf, bu noktada fiilin kime nispet edileceğidir. Gerçekleşen fiiller kulun kudreti mahallinde olup kula nispetle söylenmektedir. Ancak bu söylem mecaz yoluyla olur. Âmidî'ye göre pahalılık ve ucuzluk örfe uygun hükümler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu hüküm ise sultanın

⁴⁴ el-Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 330.

⁴⁵ el-Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 331.

⁴⁶ Ebubekir Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü Makalâtî'sh-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfiyetü'd-Diniyye, 2005), 139.

⁴⁷ İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, çev. Adnan Bülent Baloğlu - Sabri Yılmaz (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 299.

fiilinden ayrılmaksızın onun kesbi ile gerçekleşmekte ve nihayetinde Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Nitekim verilen yaşatma ve öldürme fiilleri Allah'a nispet edilerek açıklanmaktadır.⁴⁸ Görüldüğü üzere Âmidî de selefleri gibi kulların kesbini göz ardı etmemekle birlikte sonuçta her şeyin Allah'ın yaratması esassından hareketle meseleyi yaratıcıya bağlamıştır. Kul kesb eder, Allah halk eder anlayışı gereği Âmidî bu konuda da Eş'arî anlayışın izini takip etmektedir.

Teftâzânî konuya fiyatın tanımını vermekle giriş yapar. Teftâzânî'ye göre fiyat "bir şeyin kendisiyle alınıp satıldığı (kıymetin) takdir edilmesidir." Fiyatların artış ve düşüşüne neden olan koşulları Allah'a dayandıran Teftâzânî, kulların irade ve kudreti dahilinde olan koşulların ise kulların kesbiyle ilintili olduğunu açıklar. İrade ve kudreti ile kullar iktisadî hayatı olumsuz şekilde etkileyecek fiili, örneğin karaborsacılığı kesbedebilirler. Ancak Teftâzânî de diğer Eş'arî âlimler gibi Mu'tezilî anlayışa karşı fiyatları tayin edenin hakiki manada Allah olduğunu belirtir.⁴⁹

Seyyid Şerîf Cürçânî fiyatları belirlenimini Allah'a dayandıran hadis üzerinden fiyat meselesini özetler. Hadiste ifade edildiği üzere fiyatları tayin edenin Allah olduğunu esas alır. Hadisle ilgili geniş bir açıklama yapmayan Cürçânî sadece hadise yer verip Mu'tezilî âlimlerin düşüncelerini aktararak konuyu sonlandırır.⁵⁰

Eş'arî âlimler fiyat meselesini ilahi açıdan temellendirmektedir. Makro sistem onlar için mikrodaki hareketliliği sağlayan başat unsurdur. Allah'ın her şeyin yaratıcısı olması fiyatlar konusunda da cârîdir. Fiyatlardaki yükselme ve düşme durumlarına tabî olaylar çerçevesinde bakıldığında bunun kulların kesbi dahilinde olmadığı görülür. Nitekim yağmurun yağmaması nedeniyle kuraklığın oluşması yahut yangın sonucu tarım arazilerin verimsizleşmesi azalan mallara karşı talebi artırır. Bu durum doğal olarak fiyatlara da yansiyacaktır. Ancak kulların kesbi dahilinde olan durumlar da vardır. Mesela alışverişe engel olmak, ihtikar yapmak gibi durumlar karşısında fiyatlar yükselir. Ancak Eş'arî âlimlerin yukarıda belirttikleri üzere kulun kesbi (mesela verilen sultan örneği) o fiilleri yarattığı anlamına gelmemektedir.⁵¹ Sonuç olarak Eş'arîler fiyatlar konusunda insan odaklı fiillere mecaz olarak değerlendirmişler ve fiyatlardaki değişimin hakiki manası itibarıyla Allah'ın yaratmasıyla ortaya çıktığını dile getirmişlerdir.

3.2. Kâdî Abdülcebâr'a Göre Fiyat Tayini

Mu'tezile ekolünün genel özelliği her konuda kulun sorumluluk bilincini vurgulama çabasıdır. Bu vurgunun en yüksek tonunu kulun fiilleri bahsinde onu fiilinin yaratıcısı kılmasında görüyoruz. Yine Ehl-i sünnet'in aksine Mu'tezilî âlimler istitaatın fiilden önce olduğunu kabul ederek kulun işlediği fiilden tümüyle sorumlu olduğunu vurgulamaya çalışırlar. Mu'tezile "adl" esası gereği Allah'ın âdil olduğuna ve O'ndan asla kötülüğün sâdır olmayacağı inancına sahiptir. Kul fâildir ve kötülük ancak onun fiili olabilir ve buna fiyatlar konusu da dâhildir. Mu'tezile mezhebinde fiyatlar üzerinde duran iki mütekellim dikkat

⁴⁸ Ali b. Ebi Ali Seyfuddin Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Mehdî, (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), 2/227-228.

⁴⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer Teftâzânî, *el-Makâşid*, ed. Ahmet Kaylı, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 608.

⁵⁰ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/294.

⁵¹ Yıldırım, "Kelâm Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü", 151-152.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

çeker: Kâdî Abdülcebbar ve İbnü'l-Melâhimî.⁵² Ancak biz burada sadece Kâdî Abdülcebbar'ın görüşleri ışığında konuyu sunmaya çalışacağız.

Kâdî Abdülcebbar *Şerhu'l Usûli'l Hamse* adlı eserinde fiyatların belirlenimi konusuna fiyatın tanımıyla giriş yapar. Kâdî'ya göre "fiyat/si'r" ve "semen/bedel" farklı kavramlardır. Kimi iktisatçıların da bu ayrımı yaptıklarını daha önce ifade etmiştik. Kelam ilminde de bu iki kavramın farkına dikkat çeken Kâdî fiyatı "insanların üstünde anlaştıkları şey"; bedeli "mal karşılığında kazanılan şey" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca fiyatlarda "ucuzluk" (*ruhs*) ve "pahalılık" (*galâ*) söz konusudur ki Kâdî bu kavramları da tanımlar. Ucuzluk bir malın belirli olan fiyatının yer ve zamana göre düşmesidir. Mevcut piyasaya bakıldığı takdirde bir malın fiyatlarının karşılaştırılması sonucu belirlenmiş olan fiyatından düşük olduğuna karar kılınması; ucuzluktur. Pahalılık ise bu durumun tam tersidir.⁵³ Kâdî'nin detay olarak verdiği iki unsur; yer ve zaman, iktisattaki şartların aynı olması gerektiği prensibine benzetilebilir. Örneğin bir kişinin kışın alacağı kaban fiyatı ile yazın alacağı kaban fiyatı arasında fark vardır. Kâdî'nin demek istediği ise kış vaktini esas alıyorsak kış fiyatlarında bir karşılaştırma sonucu ucuzluk ve pahalılık neticesine varabilmemizdir. Bir ürünün yetiştirildiği yerdeki fiyatının ucuz olmasına karşın yetiştirilmesinin mümkün olmadığı yerde pahalı olmasını da Kâdî'nin belirttiği yer şartına dayandırabiliriz.

Kâdî bu iki unsurun; ucuzluk ve pahalılığın hem Allah hem de sultan/devlet başkanı tarafından oluşturulduğunu savunur. Allah tarafından belirlenim arz ve talebin hareketliliğine bağlıdır. Nitekim Allah bir ürünü azaltırken aynı zamanda o ürüne karşı muhtaç olma halini de yaratabilir. Bu da arz darlığı ile talep bolluğu olarak ifade edilir. Aynı şekilde bir ürünü çoğaltırken o ürüne karşı ilgiyi azaltması da mümkündür. Bu da arz bolluğu ile talep darlığını gösterir.⁵⁴

Sultan tarafından gerçekleştirilen durum ise *narh* uygulamasıdır. Sultan halkın ihtiyaçlarını karşılayacak olan malların fiyatlarına belirli bir miktar sınır koyabilmektedir.⁵⁵ Eş'arî mütekelimlerin aksine sultanın iktisadî hayat üzerinde bir yaptırımının olduğunu ve bununla da halkın refahı üzerine kurulu bir sınır koyma durumu olduğunu anlatır. Eş'arî düşüncede mecaz olarak zikredilen sultanın fiili Mu'tezilî düşüncede mecaz olarak zikredilmemiştir. Buradan Mu'tezilî düşüncedeki kulların fiilleri görüşüne sadık kalındığı anlaşılabilir. Kâdî'nin bu bilgileri aktardıktan sonra konuyu Allah'ın kaza ve kaderi olarak neticelendirdiği görülür. Nitekim rızık bahsinde Allah'ın Rezzâk isminden hareketle her şeyin yaratıcısı olduğunu ve rızıkları da faydalanmak üzere yarattığını eklemektedir.⁵⁶

Mu'tezilî âlimler fiillerin yaratıcısı olarak kulu görmeleri sebebiyle insan faktörünü devreden çıkartmadan konuyu ele almışlardır. Sultanın belirli bir görevi olduğunu, görevleri içinde *narh* koymanın da olduğunu açıkça dile getiren Kâdî için fiyatları belirleyen ikincil sebep olarak sultan zikredilebilir. Netice olarak Mu'tezilî âlimlerden Kâdî'nin cümlelerine göre pahalılık ve ucuzluk Allah tarafından gerçekleştirildiği gibi insanların da fiyatlara olumlu ya da olumsuz etkileri söz konusudur.

⁵² İbrahim Alma, *Kelâm Kaynaklarında İktisadî Bir Konu Olarak Fiyatların Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 44.

⁵³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 746.

⁵⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 746.

⁵⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 746.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/742, 746.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İki mezhebin görüşlerini kısaca değerlendirecek olursak din ile bilimin uzlaşması, çatışması ya da ayrışması gibi yorumların sürekli gündeme gelmesi, din ve iktisat bilimi arasındaki ilişkinin de yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Örneğin bir Müslümanın “Fiyatları belirleyen Allah’tır.” ifadesine inanması normaldir. Dinî açıdan değerlendirildiğinde bu yargının yol gösterici özelliği bulunmaktadır. Müslüman bilinç için teoride farklı yansımaları olsa da pratikte bu konu bir inanç meselesidir. İktisatçılar konuyu teorik açıdan ele aldıkları için onların ifadesinde yargı, “Fiyatları belirleyen piyasadır.” şekline bürünmektedir. İfadelerin gramatik ayırımına ve kendi iç bağlarından hareketle anlaşılması gerektiğine dikkat çeken Kocabaş dinî bir sorunun teorik bir cevabının olamayacağı kanaatindedir. Kocabaş kimi Müslümanların modern dönemde bazı teorik ifadeleri dinî ifadelerle karşıt görmekle birlikte kabul ettiklerini, dahası teorik ve dinî ifadeler arasında tercih yaptıklarını ifade etmekte ve ikisinden birini kabul ederken diğerini reddettiklerinden yakınmaktadır.⁵⁷ Bu da bir süre sonra zorunlu tercihte bulunan Müslümanların -iki ifadenin gramerlerini ayırt edemedikleri için- düşünce sistemlerinde sorun oluşturmaya başlamaktadır. Bu bağlamda Moby Dick filminden örnek getiren Kocabaş şöyle bir soru sorar: “Kaptan Ahab altın parayı neden gemisinin direğine çiviledi?” Bu soruya iki şekilde cevap vermek mümkündür. İlk cevap; bu fiil, filmde rolünü oynayan karakterin değil, yönetmenin yönlendirmesiyle karakteri canlandıran oyuncunun kendisinin yaptığı bir fiildir. İkinci cevaba göre de bu fiil film karakterinin filmde belli bir amaçla icra ettiği bir fiildir. İlk cevabı makbul karşılamayan Kocabaş doğru cevabın ikincisi olduğunu düşünmektedir: “Kaptan Ahab, balınayı ilk görenin bu altına sahip olacağını söyledi ve bunu, tayfalarını Beyaz Balınanın peşinden sürükleyebilmek için yaptı.”⁵⁸ Bu örneği dile getirmemizin sebebi din ve iktisat bağlamında ele aldığımız konuya örneklik teşkil etmesidir.

Kocabaş aktardığı pasajda gramatik bir ayırım yaparak kendi bağlamında haklı olsa da konumuz açısından ilk cevap kelâm bağlamında daha doğru bir kabuldür. İlk cevabın kelamî açıdan doğru kabul edilmesini şu şekilde açıklamak mümkündür: İktisatçılar nazarında fiyatların yükselmesi ve düşmesi Tanrı merkezli değildir. Aksine fiyatlardaki pahalılık ve ucuzluk, piyasadaki arz-talep dengesiyle alakalı ortaya çıkan durumlardır. İlk cevapta yönetmenin varlığı ve yönlendirmesinin olması aklımıza cebr-i mutavassıt ithamıyla Eş’arî geleneğin görüşlerini getirir. Nitekim Eş’arîlerin kader mevzusunda Cebriye’ye yakın görüş bildirmeleri bize yönetmenin direktifleri ile senaryoyu canlandırdıklarını düşündürmektedir. Bu sebeple filmin oyuncularının doğal olarak belirtilen yönlendirmeye uyması icap edecektir. Şayet Allah, oyuncuların tabiatını mevcut ekonomik düzeni bozacak şekilde meylettirirse oyuncu onu kesb etmek durumunda kalacak ve iktisadî denge üstlenilen rol gereği bozulacaktır. İkinci cevap ise iktisatçılar tarafından doğru kabul edilse de kelamcılar açısından hakiki sebep planında kabul görmeyecektir. Zira iktisatçılar filme dıştan bir müdahale kabul etmeksizin filmi kendi içinde, kendi dinamikleriyle anlama çabasındadırlar.

Fiyatların belirlenimiyle ilgili hadise gelince bu hadisi vürûd sebebinden soyutlayarak anlamaya çalışmak hatalı bir yaklaşım olur. Zira hadisin Medine’de vuku bulan kıtlık sebebiyle veya Medine’ye getirilen ithal ürünler sebebiyle vârid olduğu aktarıyor. Bunların ilkinin doğrudan, ikincisinin de dolaylı olarak metafizik alanla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hadis iktisadî hayatın kendine özgü sebepler bağlamındaki koşullarını değil, beşerî hayatın tüm alanlarında olduğu gibi bu konuda da asıl

⁵⁷ Kocabaş, *Anlamlılık Üzerine*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 22.

⁵⁸ Şakir Kocabaş, *Anlamlılık Üzerine*, 127.

A. Sevde ÖZDAL- Fatih İBİŞ, Fiyatlar Bahsi Özelinde İktisâdî Yaşamın İtikadî Temeli

öznenin Allah olduğunu vurgulamaktadır: “Fiyatların belirleyicisi Allah’tır.” Çağdaş dönemde hadis üzerinden yapılan spekülâtif tartışmalara bakıldığında hadisin bağlamından koparıldığı, iyi niyetten beslenmeyen ezber yargıların, iktisadî terminolojiyle nitelendirecek olursak tekelci görüşlerin bu tartışmalara hakim olduğu görülür. Halbuki hadis genel anlamda kelimada ele alınan çerçevede gündeme gelmekte ve şerhlerde yeni koşulların tahakkukuyla da narhın uygulandığı belirtilmektedir.

Bâkılânî ve Kâdî Abdülcebbâr fiyatlar bahsine eserlerinde yer veren ilk mütekellimlerdir. Makalede yer verilen Eş’arî âlimler fiyatlar bahsini hem hadis hem de Ehl-i sünnet’in temel umdelerinden hareketle okuyup anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Eş’arî gelenekte fiyatları belirleyen hadiste geçtiği üzere Allah olduğu kabul edilmekle birlikte vermiş oldukları örnekten de anlaşılacağı üzere sultanın bir şehri ticarete kapatma fiili gibi kulların ticarî edimleri de mecaz olarak kabul edilmektedir. Buna göre Allah’ın insanları belli bir tabiata göre yarattığı ve insanın tabiatı gereği de arz-talep eğrisinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onlar iktisadî hayata Allah’ın kudreti ve yaratması üzerinden anlam yüklemişlerdir. Allah’ın yarattıkları üzerinde mutlak tasarruf gücüne sahip olduğuna inanan Eş’arî âlimler bu sebeple her konuda olduğu gibi bu konuda da kesb yoluyla kulların fiillerini mecaz kabul ederken hâlık olarak Allah’ı hakiki sebep olarak kabul etmişlerdir.

Eş’arî âlimlerin vermiş oldukları sultan örneği üzerinden meseleyi eleştirel anlamda sorgulayacak olursak herhangi bir devlet adamının vatandaşına uyguladığı ticarî baskıya, sebep olduğu ekonomik darlığa ne de olsa fiyatları belirleyen Allah’tır şeklindeki bir inançla razı olmak, mevcut sorunların çözümünde insanî sorumluluğu üstlenmekten kaçınmayı beraberinde getirecektir. Nitekim bu pasiflik bir süre sonra alışkanlığa dönüştüğünde ekonomik buhranın giderilmesi adına yapılması gereken şeylerin bir çoğu ihmal edilecektir. Eş’arî düşüncedeki kutsala olan aidiyetlik bu yüzden bilinçli bir sorgulamayla rehabilite edilmeye muhtaçtır. Nitekim fiyatlardaki dalgalanmalar her zaman tabî sebeplerle değil bazen de beşerî, siyâsî sebeplerle açıklanmaktadır. Örneğin siyâsî sebeplerin başında savaşlar sayılabilir. Geniş ekim alanlarının zarar görmesi, üreticilerin sahalarını boşaltması neticesinde kıtlık başlar. Günümüzden örnek verecek olursak Rusya’nın Ukrayna’ya açmış olduğu savaş sonucu yaşanan tahıl krizi dünya çapında buğday fiyatlarını dalgalandırmıştır. Yine Rusya üzerinden Avrupa’ya aktarımı sağlanan doğalgaz hattının kapatılması da doğalgaz fiyatlarını doğrudan etkilemiştir. Ekonomiye etkileyen beşerî etkiler bağlamında sayılabilecek beşerî faktörlerden bir diğeri kamusal yolsuzluklar, bir başkası da karaborsacılıktır. Karaborsacılık üreticinin ucuz olan malı saklayarak pahalı olunca meydana çıkartıp fiyatların artmasına sebep olmasıdır.⁵⁹ Tüm bunlar iktisadî yaşamı doğrudan ve olumsuz şekilde etkilemektedir. Üreticiden tüketiciye giden yolda ekonomiye negatif yük yüklenmesi yapılıyorsa bu açıkça beşerî faktör kapsamında değerlendirilmelidir. Bu noktada ahlakî değerlerin devreye sokulması gerekmektedir. Aksi takdirde ekonomide yolsuzluk, tekellilik gibi çıkar ilişkilerinin sürekli hale gelmesi kaçınılmazdır.

Kâdî Abdülcebbâr bu bağlamda fiyatları belirleyen hem Allah hem de sultan olabileceğini aktararak iktisadî yaşamı şekillendiren ilahî ve beşerî boyutlara dikkat çekmekle haklı bir noktaya işaret etmiştir. Kulun etkisi üzerinde duran Kâdî sultanın yaptığı fiili mecaz şeklinde değerlendirmeyip sultanı ikinci bir fail seçeneği olarak değerlendirmiştir. Nitekim o, sultanın narh koyma yetkisi olduğu, bunun da halk için yapılabileceği kanaatini taşır. Öyle ki Kâdî da Allah’ın takdiri gereği fiyatların Allah’ın hükmü altında olduğunu dillendirmeyi ihmal etmemiştir. Mütekellimlerin iktisadî mevzulara bakış açısının yeni

⁵⁹ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 90-91, 97.

bir alan olan iktisattan farklılaştığı açıktır. Mütetekellimler iktisadî yaşamı kelâmın konusuna dahil ederek İslam kanunu üzere söylenmesi gerekeni söylemişlerdir. Bu açıdan iktisattaki rasyonel tavır kelâm ilminde merkezi bir konumda değildir. Her ne kadar Eş'arî âlimler ve Mu'tezilî Kâdî Abdülcebâr yöntem ve içerikte farklı kelâmî yaklaşımlara sahip olsalar da son tahlilde her iki mezhep de makro irade perspektifi ile fiyatların Allah'ın hükmü altında olduğuna kanaat getirmişlerdir. Ancak bu noktada oluşan ortak bilinçten hareketle ekonomik alanda mikro iradenin tümüyle hiçe sayıldığı ya da sayılması gerektiği gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Gazzâlî'nin eserine telmihle ifade edecek olursak orta ümmet için her konuda iktisat nasıl bir düstursa *itikatta iktisad* (el-iktisâd fî'l-itikâd) da öyle bir düsturdur.

KAYNAKÇA

- Alma, İbrahim. *Kelâm Kaynaklarında İktisadi Bir Konu Olarak Fiyatların Oluşumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin. *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.
- Aslan, M. Hanifi. "Fiyat". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. Mustafa Armağan. C. 2. İstanbul: Risale Basın, 1990.
- Bâkılânî, Ebu-Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-. *Kitâbü't-Temhîd*. Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkiyye, 1957.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Hameyn el-. *Kitâbü'l-İrsâd*. çev. Adnan Bülent Baloğlu - Sabri Yılmaz. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2022.
- Demir, Ömer. *Din Ekonomisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Develi, Erdem Selman. "İktisat Tarihinde Yöntem Kayması: Yeni İktisat Tarihi Akımına Eleştirel Bir Bakış". *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 7 (2022).
- Erdem, Ekrem. "Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği". *İslam İktisadi ve Piyasa*. ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut. İstanbul: İktisat Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Gözen, Mustafa. "Değer ve Değerlendirme Hakkında Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 22/2 (2019).
- Güler, Mehmet Nuri. "Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Bilimi'nin Adlandırılma Problematikliği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/4 (2005).
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ticaret Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. Basım, 1982.
- Heilbroner, Robert L. *İktisat Düşünürleri*. çev. Ali Tartanoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 4. Basım, 2019.
- İbiş, Fatih. "Bir Felsefî Kelâm Klasığı Olarak Şerhu'l-Makâsîd". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016).
- İbn Fûrek, Ebubekir Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü Makalâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfiyetü'd-Diniyye, 2005.
- Jafari, Aliakbar. "Sosyal Adalet, Tüketici Refahı ve Sürdürülebilir Piyas Geliştirimi". çev. Özlem Sandıkçı Tekdoğan. *İslam İktisadi ve Piyasa*. ed. Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut. İstanbul: İktisat Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Kâdî Abdülcebâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kallek, Cengiz. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kıllıoğlu, İsmail. "Değer". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. Mustafa Armağan. C. 1. İstanbul: Risale Basın, 1990.
- Kocabaş, Şakir. *Anlamlılık Üzerine*. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Özel, Mustafa. "Ekonomi". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Risale Basın, 1990.
- Özel, Mustafa. "Fizyokratlar". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. Mustafa Armağan. C. 2. İstanbul: Risale Basın, 1990.
- Parasız, İlker. *İktisada Giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 11. Basım, 2014.

- Râzî, Fahreddin. *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Şehristânî. *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslâm İktisadı*. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Teftâzânî, Sa‘deddîn. *Kelâm İlminin Maksatları*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Teftazânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer. *el-Makâşid*. ed. Ahmet Kaylı. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ. *Câmiu’l-Kebîr*. Beyrut: Daru’l-Ğarb el-İslamî, 1996.
- Ülgener, Sabri F. *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Ülken, Yüksel. *Fiyat Teorisi*. İstanbul: Çağlayan Basımevi, 3. Basım, 1973.
- Üstünel, Besim. *Ekonominin Temelleri*. İstanbul: Dünya Kitapları, 9. Basım, 2003.
- Yeğîn, Abdullah. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. İstanbul: Türdav, ts.
- Yıldırım, Arif. “Kelâm Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998).
- Zaman, Asad. “İslam Ekonomisini Yeniden Tanımlamak”. çev. Gülnihal Kafa. ed. Taha Eğri. İstanbul: İktisat Yayınları, 2. baskı., 2017.